

Hipokrizija u "Pobijeljenim grobovima" Eugena Kumičića

Ćurković, Josipa

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:997277>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-06**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Adaption • Intermedialität • Literaturverfilmung • Die Vermessung der Welt •
Daniel Kehlmann • Detlev Buck Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet u Osijeku

Hrvatski jezik i književnost i Pedagogija

Josipa Ćurković

Hipokrizija u *Pobijeljenim grobovima* Eugena Kumičića

Diplomski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Ivan Trojan

Osijek, 2018.

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet u Osijeku

Katedra za hrvatsku književnost

Hrvatski jezik i književnost i Pedagogija

Josipa Ćurković

Hipokrizija u *Pobijeljenim grobovima* Eugena Kumičića

Diplomski rad

Humanističke znanosti, Filologija, Kroatistika

Mentor: izv. prof. dr. sc. Ivan Trojan

Osijek, 2018.

Sadržaj

1. Uvod.....	5
2. Hrvatski književni realizam	7
2.1. Polemike o realizmu i naturalizmu u hrvatskoj književnosti.....	9
3. Eugen Kumičić.....	11
3.1. Biografija.....	11
3.2. Književno stvaralaštvo	12
4. Analiza romana <i>Pobijeljeni grobovi</i>	15
4.1. Viktor Prokan kao oličenje hipokrizije	17
4.2. Uzroci hipokrizije.....	18
4.2.1. Potreba za novcem	18
4.2.2. Društveni prestiž i titula	21
4.2.3. Taština i samodopadnost	22
4.2.4. Slatkorječivost.....	23
4.2.5. Tajne i laži.....	25
4.2.6. Klevete i prijetvornosti.....	28
4.3. Posljedice hipokrizije	30
5. Zaključak.....	33
6. Popis literature i izvora	35

Sažetak

Tema ovoga diplomskoga rada jest hipokrizija u romanu *Pobijeljeni grobovi* Eugena Kumičića. Poznat po pokušaju uvođenja poetike naturalizma u hrvatsku književnost čime je prouzrokovao dugogodišnju polemiku, Kumičić je zaslužan za pisanje o aktualnim društvenim problemima u 19. stoljeću. Cilj ovoga rada jest utvrditi uzroke i posljedice hipokrizije glavnoga lika Viktora Prokana. Osim povezanosti s Evanđeljem po Mateju, proučavanjem spomenutoga romana najvećim se uzrokom Viktorovoga licemjernoga ponašanja pokazala izrazita želja za novcem. Taj je uzrok usko povezan s ostalim utvrđenim uzrocima kao što su postizanje društvenoga prestiža i titule, taština i samodopadnost, slatkorječivost, tajne i laži te klevete i prijetvornosti. Hipokrizija Viktora Prokana dovela je do smrti njegovoga sina Vojslava u nadi da će poboljšati svoje ponašanje, međutim, Viktor je nastavio grešno živjeti. Što je točno dovelo do njegovoga licemjernoga ponašanja i koje je osjećaje uistinu gajio, ostaje nepoznato čime je Eugen Kumičić potvrdio da je više romantičar nego naturalist.

Ključne riječi: Eugen Kumičić, hipokrizija, Viktor Prokan, *Pobijeljeni grobovi*

1. Uvod

Realizam kao razdoblje objektivnoga prikazivanja društvene stvarnosti obuhvaća i tematiku prodora kapitalizma koji je prouzrokovao određene promjene u društvu. Riječ je o potrebi društva za stjecanjem veće količine novca pri čemu često krše dotadašnje moralne, društvene i obiteljske vrijednosti. Opisivanjem i kritiziranjem takvoga društva bavio se Eugen Kumičić u svojim romanima s tematikom iz zagrebačkoga života. Tom tematskom krugu iz Kumičićeva književna opusa pripadaju *Pobijeljeni grobovi* iz 1896. godine, roman koji je široj javnosti nepoznat, a koji zaslužuje uistinu veću pozornost. Sukladno tomu, ovaj je diplomski rad posvećen upravo spomenutom romanu u kojemu će se analizirati hipokrizija glavnoga lika čiji je najveći uzrok potreba za novcem.

Na početku rada prikazat će se specifičnosti realizma u hrvatskoj književnosti među kojima su poteškoće u točnom određivanju njegovih početaka, shvaćanje funkcije književnosti Stranke prava čiji su članovi bili mnogi književnici, proturječnost samoga razdoblja koja se očituje u miješanju različitih stilova te postojanje interesnih tematskih krugova što potvrđuje dominantna književna vrsta u razdoblju realizma, a riječ je o romanu. Potom će biti riječi o polemici o realizmu i naturalizmu u hrvatskoj književnosti prouzrokovanoj Kumičićevim pokušajem uvođenja poetike naturalizma koju je preuzeo od Émila Zole. Svoje je stajalište Eugen Kumičić nastojao opravdati tekstom *O romanu* iz 1883. godine, naturalističkim manifestom u kritici i književnoj povijesti. Unatoč tomu što je polemika trajala deset godina, bila je uzaludna jer nijedan hrvatski kritičar nije imao izgrađen filozofski i estetski sustav mišljenja i vrednovanja djela. Nakon toga, bit će ukratko prikazan život Eugena Kumičića i njegovo književno stvaralaštvo koje se dijeli u tri tematska kruga te odlikuje homogenošću, ali i pluralizmom stilova.

U središnjemu dijelu rada analizirat će se roman *Pobijeljeni grobovi* u kojemu se povezuju socijalna i trivijalna tematika što se razilazi s tezama iz Kumičićeva članka *O romanu*. Naime, Eugen Kumičić smatrao je da se bit naturalizma iscrpljuje u temi pri čemu je zanemario način njezine obrade što se najbolje uočava u njegovim romanima iz zagrebačkoga života. U njima je nastojao prikazati kritiku zagrebačkoga gradskoga društva koja obuhvaća potrebu za većom količinom novca, socijalnu kritiku, opću hipokriziju te grad kao leglo poroka i laži. Sukladno tomu, u ovom će se dijelu rada prikazati hipokrizija glavnoga lika *Pobijeljenih grobova*, Viktora Prokana, koja čini okosnicu toga romana. Na to upućuje već i sam naslov romana čije će se značenje povezati sa sadržajem Novoga zavjeta, odnosno s Evandjeljem po Mateju u kojemu se ono najbolje objašnjava. Zatim će se prikazati uzroci takvoga ponašanja Viktora Prokana, a to su

potreba za novcem te društvenim prestižom i titulom, taština i samodopadnost, slatkorječivost, tajne i laži te klevete i prijetvornosti. Središnji će se dio završiti posljedicama Viktorove hipokrizije među kojima je smrt njegovoga sina Vojslava koja nije imala značajnoga učinka na Viktorovo ponašanje.

U završnome dijelu rada iznijet će se ukratko osnovne postavke rada na temelju kojih će se zaključiti da je najveći uzrok hipokrizije glavnoga lika Viktora Prokana potreba i izrazita želja za novcem koja izaziva mnoge druge čimbenike, ali i dovodi do neugodnih posljedica.

2. Hrvatski književni realizam

Realizam se određuje kao književna epoha koja traje od druge trećine devedesetih godina, a raspada se između sedamdesetih i devedesetih godina. (Flaker, 1976: 149) No, prilikom točnih određivanja početaka hrvatske realističke književnosti nailazi se na brojne poteškoće. Naime, kao rubna godina najčešće se spominje 1881. kao godina Šenoine smrti i godina u kojoj se pojavljuje Kumičićev roman *Olga i Lina* nastao na temelju naturalističkoga programa. (Nemec, 1995: 133) Međutim, realističke početke u hrvatskoj književnosti moguće je pronaći i prije te godine što potvrđuju novelistički tekstovi iz pedesetih godina kao što su *Prizor iz života* Ante Starčevića, *Zagreпкиnja* Adolfa Vebera Tkalčevića, *Pavao Čuturić* Janka Jurkovića i *Šijake* Vilima Korajca. (Nemec, 1995: 133) Taj prijelaz iz Šenoina doba u realističku fazu hrvatske književnosti predstavlja samo ubrzavanje procesa koji je započeo sredinom pedesetih godina 19. stoljeća. (Nemec, 1995: 142) „Raspad šenoinske vizije svijeta u književnosti nije njezino odbacivanje, kolikogod se to u žaru polemike činilo, nego preuzimanje tih osamostaljenih dijelova i njihovo podizanje na visinu tematike.“ (Frangješ, 1970, prema Nemec, 1995: 142) Ono što je, dakle, neupitno jest da je Šenoa svojim djelom ostvario temelje, postao uzor, otvorio nove mogućnosti i utjecao na mnoge hrvatske realiste sve od Eugena Kumičića pa do Ante Kovačića. (Šicel, 1997: 82)

Nadalje, određivanje početaka realističke hrvatske književnosti otežava i shvaćanje funkcije književnosti Stranke prava na čijem je čelu bio Ante Starčević. Brojnim književnicima, koji su bili pravaški orijentirani, pravaštvo nije bila samo politička opcija nego i moralni stav. (Nemec, 1995: 140) „Postavljajući kao temelj svoga programa oštru kritiku postojećega stanja u Hrvatskoj, pravaši, među kojima su bili i najpoznatiji pisci hrvatskoga realizma poput Eugena Kumičića i Ante Kovačića, očekuju od književnosti da beskompromisno realno i kritički uđu u raščlambu društvenoga i političkoga aktualnoga života Hrvatske.“ (Šicel, 1997: 85) Drugim riječima, takav moralni stav podrazumijevao je „antiautoritativnost, beskompromisnost, demokratičnost, građansku hrabrost i iskreni patriotizam.“ (Nemec, 1995: 140) To najbolje potvrđuje ulomak iz Starčevićeva predgovora *Na štioca* u poznatoj brošuri *Pisma Madžarolacah*: „Pokazati čitatelju istinu i neistinu, lijepo i ružno, dobro i zlo, plemenito i sramotno, korisno i škodljivo, pravo i krivo: to je sve što se od pisca može očekivati. Gdje tako ne biva, tu je knjištvo najgnjusniji obrt.“ (Starčević, 1982, prema Šicel, 2000: 6)

Takvo je stajalište dovelo do netipičnosti razvoja hrvatske realističke književnosti pri čemu su kriteriji za omeđenje realizma generacijski i tematski što znači da dolazi do miješanja različitih stilova, od sentimentalističkoga i romantičarskoga do realističkoga. (Šicel, 1997: 85) Drugim riječima, „naš je realizam po mnogo čemu proturječno razdoblje, konglomerat različitih tendencija

i poetičkih opredjeljenja.“ (Nemec, 1995: 142) Sukladno tomu, postoje tri osnovne skupine pitanja koje predstavljaju interesne tematske krugove koji prevladavaju u hrvatskoj književnosti od kraja sedamdesetih godina pa sve do devedesetih godina. (Šicel, 1997: 85) „Odnos sela i grada, propadanje plemstva i raspadanje seoskoga života, stasanje građanskoga društva, počeci prodora u psihologiju junaka zbunjenih naglim socijalnim promjenama i domoljubna tematika tematsko su obilježje hrvatske književne proze u razdoblju realizmu.“ (Šicel, 2005: 81) Takve suvremene tematike nadilaze historijske i pseudohistorijske teme što potvrđuju brojni realistički romani. (Nemec, 1995: 144) Tako se u romanu, kao dominantnoj književnoj vrsti u razdoblju realizma (Flaker, 1976: 159), neobuzdanost mašte i sklonost bizarnom, zamjenjuje opisima sredine i interesom za stvarnim životnim problemima. (Nemec, 1995: 144) Drugim riječima, „nastoji se osloboditi didaktičizma i pedagoške funkcije te usmjeriti na analizu različitih tipova društvenoga ponašanja i odnosa, kao i nastojati otkriti korijene klasnih suprotnosti i zakone ekonomskoga razvoja.“ (Nemec, 1995: 144)

2.1. Polemike o realizmu i naturalizmu u hrvatskoj književnosti

Realizam se u hrvatskoj književnosti javio, uzimajući u obzir Šenou, u vrijeme francuskoga naturalizma i paralelnih struja u drugim zemljama. (Šicel, 1971: 80) Prvi koji je upotrijebio termin naturalizam bio je Émile Zola koji ga je definirao kao književni pokret obilježen povratkom prirodi i ljudima neposrednim promatranjem dok je čovjek određen fiziološkom kauzalnošću zbivanja, a ne povijesno-društvenom pozadinom. (Milanja, 2011a: 182) Unatoč takvom stajalištu, naturalisti nisu odbacivali realističku tradiciju, nego su svoje zahtjeve nadograđivali zaključcima prirodnih znanosti o ljudskoj vrsti. (Pavlović, 2010: 141-142) Osim što je 1881. godine preminuo August Šenoa, te je godine Eugen Kumičić objavio roman *Olga i Lina*, pisan pod utjecajem Zoline *Nane*, kojim je izazvao polemiku u hrvatskoj javnosti, a on je na napade odgovorio kritičkim tekstom *O romanu* objavljenom 1883. godine u časopisu *Hrvatska vila*. (Nemec, 1995: 151) Najčešće spominjan kao naturalistički manifest u kritici i književnoj povijesti, članak *O romanu* „uznemirio je književne krugove i pokrenuo čitavu lavinu napisa i polemika za i protiv naturalizma ili realizma.“ (Šicel, 2000: 7) Ono što je najviše prouzrokovalo polemiku jesu problematičnost i površnost Kumičićeva shvaćanja naturalističke poetike bez obzira na dobro poznavanje Zolina manifesta *Eksperimentalni roman* iz 1880. godine (Šicel, 2005: 10-11)

Na području književne kritike glavni zagovornik realizma bio je Janko Ibler (Desiderius) koji je u *Literarnim pismima* tvrdio da je bio uz Zoline pristaše pri čemu je i Eugena Kumičića smatrao najistaknutijim predstavnikom novoga književnoga pravca realizma/naturalizma. (Nemec, 1995: 145-146) Sličnoga je mišljenja bio i Milivoj Šrepel koji je književna djela vrednovao prema zastupljenosti realističkih i idealističkih elemenata držeći realističke crte piščevom prednošću. (Nemec, 1995: 150) S druge strane, jedan od najžešćih protivnika naturalizma bio je Josip Pasarić koji se u članku *Hoćemo li naturalizmu?* zalagao za sprečavanje prodora novih pravaca jer ih je smatrao opasnim za hrvatski narod i književnost. (Nemec, 1995: 153) Budući da Pasarić shvaća književno djelo kao „vjernu i istinitu sliku života, vjerno i istinito prikazivanje karaktera te etičnost poruke što uključuje tendenciju na idealno i plemenito“ (Šicel, 2005: 13), jasan je razlog zašto ne prihvaća naturalizam kao književni pravac za koji smatra da „uvodi pod krinkom istine i naravi samo rugobu i moralnu iskvarenost“. (Šicel, 2005: 13) Za razliku od Pasarića, Đuro Galac u članku *O romanu* ne nadilazi načelne diskusije na liniji za ili protiv naturalizma, no ogorčeni je protivnik Zoline škole. (Nemec, 1995: 158) „Drugo je sloboda izražavanja, a drugo je ono nagnuće prema ružnim i dvojbenim predmetima, ono usiljeno, dosljedno iskanje nepristojnih situacija i gadnih karaktera, a to je, prema njegovu mišljenju, osnova Zolina naturalizma koji on ne prihvaća.“ (Šicel, 2005: 14) Polemiku o realizmu i naturalizmu u hrvatskoj književnosti zaključio je Jakša Čedomil u tekstu *O romanu* u kojemu je roman potvrđen kao ključna književna vrsta suvremene

književnosti. (Nemec, 1995: 161) Osim toga, Čedomil poistovjećuje realizam s naturalizmom kao i Janko Ibler te „popularizira model znanstvenoga romana po uzoru na naturalistički eksperimentalni roman.“ (Nemec, 1995: 163)

Cjelokupna se polemika oko realizma i naturalizma može svesti na dvije odrednice s obzirom na shvaćanje funkcije književnoga djela. „Naturalisti traže istinu i povratak naravi bez naglašene poruke ili tendencija dok realisti smatraju kako naturalisti nemaju osjećaja za čudorednost, moral, etiku i optimističku viziju budućnosti.“ (Šicel, 2005: 18) Unatoč tomu, ipak je ostao neriješen problem: „Trebalo li književno djelo imati jasnu poruku i treba li ga graditi na imaginacijskoj viziji tzv. bolje budućnosti i visoko postavljenim etičkim mjerilima i standardima, ili djelo samo mora sve te elemente tzv. poruke indirektno sadržavati u sebi.“ (Šicel, 2000: 15) Tako je „čitav spor oko realizma i naturalizma u hrvatskoj književnosti u svojoj srži bio zapravo donkihotski boj s vjetrenjačama.“ (Šicel, 2000: 15) Budući da nijedan hrvatski kritičar nije imao izgrađen filozofski i estetski sustav mišljenja i vrednovanja djela, ta je desetogodišnja polemika završila u pukom verbalizmu. (Šicel, 2005: 18-19)

3. Eugen Kumičić

3.1. Biografija

Eugen Kumičić rođen je 11. siječnja 1850. godine u Brseču, malom mjestu u Istri. (Frangeš, 1987: 481) Potekao je, dakle, iz istarske sredine kao sin seoskoga trgovca koji se uvijek osjećao Hrvatom. (Šicel, 2005: 131) Završio je gimnaziju u Rijeci i ubrzo upisao medicinu u Pragu. Međutim, napustio ju je nakon godinu dana te je upisao povijest, geografiju i filozofiju na Filozofskom fakultetu u Beču. Budući da je bio suplent u gimnaziji u Splitu i Zadru, počeo se baviti književnim radom te je neko vrijeme boravio u Parizu i Veneciji pripremajući ispit iz francuskoga i talijanskoga jezika koje je predavao na zagrebačkoj realci. (Frangeš, 1987: 481) Vrijeme koje je proveo u Parizu omogućilo mu je upoznavanje s nekim dometima europske, osobito francuske književnosti, na čelu s Émilom Zolom. (Šicel, 2005: 131) „Kumičić je prvi hrvatski Francuz, onaj koji je na samom izvoru čitao programatske Zoline spise o romanu, koji je upoznao tadašnju trivijalnu književnost iz prve ruke i duboko upio naturalističku fermentaciju svojega doba.“ (Novak, 2003: 238) Osim književnosti, bavio se i političkim radom pa je tako bio zastupnik u Hrvatskom saboru, a prilikom rascjepa stranke postao je vođa i predsjednik čiste Stranke prava. (Frangeš, 1987: 481) Iz takvoga opredjeljenja proizlazi i njegovo gledanje na život i umjetnost uopće. (Šicel, 2005: 132) Svoje književne i političke radove tiskao je u nekim časopisima kao što su *Primorac* (1873.), pravaški list *Hrvatska vila* (1882.-1883.) čiji je bio urednik te *Hrvatska* (1887.-1888.). Preminuo je 13. svibnja 1904. godine u Zagrebu. (Frangeš, 1987: 481)

3.2. Književno stvaralaštvo

Jedno od najzapaženijih mjesta u realizmu hrvatske književnosti pripada Eugenu Kumičiću čemu su doprinijela tri značajna čimbenika iz njegova života: socijalno podrijetlo, susret s književnošću naturalizma i političko opredjeljenje. (Šicel, 2005: 131-132) Iako je svoj prvi prozni tekst, odnosno

novelu *Slučaj* objavio tek u dvadeset i devetoj godini života (Vaupotić, 1974: 11), nakon toga je u narednih dvadesetak godina objavio oko dvadeset pripovijedaka, šest romana, tri drame i nekoliko kritičkih članaka među kojima je najpoznatiji *O romanu*. (Šicel, 2005: 131) Da njegova djela zaista vrijede, potvrđuje Ivo Frangeš (1987: 200) koji ih naziva zastavom nove škole, odnosno slavitelem nove škole, jer prave škole i nije bilo. S obzirom na tematiku djela, Kumičićev se književni opus može podijeliti u tri tematska kruga: naturalistički romani i pripovijetke, romani i pripovijesti iz istarskoga života te povijesni romani. (Šicel, 2003: 96)

U naturalističkim romanima i pripovijetkama, među kojima su najpoznatiji romani *Olga i Lina* te *Gospođa Sabina*, Eugen Kumičić otvara nove perspektive u hrvatskoj prozi što znači da ulazi u problematiku gradskoga života i svijet suvremenoga društva te analizira karaktere pripadnika viših aristokratsko-građanskih slojeva. (Šicel, 1997: 93-94) Iz takve tematike proizlazi Kumičićevo shvaćanje funkcije i uloge književnosti. Naime, smatrao je da je književnost dužna društveno se i nacionalno angažirati čime je nastojao pokazati kako će vladajući društveni sloj u to vrijeme samo upropastiti Hrvatsku. (Šicel, 2003: 100) Međutim, kako Zagreb nije bio sličan Parizu, Kumičić je bio prisiljen poslužiti se maštom i izmišljati ono čega zapravo nije bilo (Šicel, 1971: 90) čime se udaljio od naturalizma te je bio najveći romantik među hrvatskim realistima. (Nemec, 1995: 185) Unatoč tomu, otvorio je vrata novom proznom stilu u hrvatskoj književnosti te je toliko jasno iskazao tragične aspekte stvarnosti da nakon njega nije više bilo moguće zatvoriti oči pred tom stvarnošću. (Novak, 2003: 241)

Uspjeh Eugena Kumičića temelji se na dovođenju Istre u hrvatsku književnost kao što i hrvatski realisti uopće isključivo prikazuju rodni kraj i na toj vrsti dokumentarnosti izgrađuju vlastiti realistički postupak. (Frangeš, 1987: 221-222) Prema mnogima Eugen Kumičić najsnažniji je upravo u tim djelima u kojima se vraća rodnom kraju, odnosno Istri i uspomenama iz djetinjstva. (Šicel, 1971: 91) No, i u istarskim je romanima Kumičić kritizirao hrvatsko građanstvo među kojima su najpoznatiji *Jelkin bosiljak*, *Primorci*, *Začuđeni svatovi*, *Sirota i Teodora*. (Brešić, 2015: 134) U tim je romanima polazio „sa stajališta hrvatskoga patriote i pravaškoga borca, a temeljna tendencija bila mu je da opet prikaže naše ljude iz te sredine u konfliktnom odnosu prema onima koji su nastojali pokoriti Hrvatsku.“ (Šicel, 2003: 102) Međutim, postoji značajna razlika između romana iz zagrebačkoga života i istarskih romana. Riječ je o tomu da je predstavnike viših društvenih slojeva pronalazio u strancima, za razliku od romana iz zagrebačkoga kruga u kojima ih je pronalazio i u građanskoj domaćoj sredini. (Vaupotić, 1974: 17)

Veliku popularnost Eugenu Kumičiću donijeli su romani s povijesnom tematikom koji čine treći tematski krug njegova stvaralaštva. Osobito je riječ o dvama romanima *Urota zrinjsko-frankopanska*, kojim je stvoren kult Zrinjskih i Frankopana u Hrvata, te *Kraljica Lepa ili Propast kraljeva hrvatske krvi*. (Nemec, 1995: 193) U izboru građe tih romana važnu je ulogu odigrala Kumičićeva pravaška orijentacija. Naime, Kumičić je bio protiv Nijemaca, Mađara i Talijana koji su predstavljali opasnost za Hrvatsku u njegovo vrijeme dok su Turci u njegovim romanima postali saveznici protiv germanizacije. (Šicel, 2003: 108) Međutim, „u želji za istaknutom dokumentarnošću koja je u skladu s naturalističkim intencijama, Kumičić je upao u zamku dviju krajnosti: gomila sirove, neprerađene povijesne građe i trivijalne epizode koje se udaljuju od povijesnih činjenica i njihovu autentičnost podrivaju i ozbiljno dovode u pitanje.“ (Nemec, 1995: 196)

Iako se književno stvaralaštvo Eugena Kumičića dijeli na tri tematska kruga, ono zapravo odlikuje homogenošću u književnom i idejnom smislu. (Jelčić, 2004: 242) Tako je u svim svojim romanima i pripovijetkama naglašavao i ostvarivao odnos stranca i domaćih ljudi, probleme društvenoga i individualnoga morala te osjećaj za detalj. (Šicel, 2003: 110) Sukladno tomu, bio je potpuni pravaš, a naturalist samo onoliko koliko je to podupiralo njegovu kritičnost prema onim pojavama u hrvatskom društvu koje su ga razarale. (Jelčić, 2004: 243) Iako je inspiriran Zolom i aktivno angažiran u nacionalnoj problematici Hrvatske nastojao pronaći zolinsku tematiku u Zagrebu, Eugen Kumičić u tome nije uspio u cijelosti. Naime, morao je ipak posegnuti u predjele mašte koja predstavlja osnovno sredstvo romantičara te se morao poslužiti i romantičarskim vizijama zbog rodoljubne želje da svojim djelima pomogne nacionalnom oslobođenju. (Šicel, 2003: 112) Tako, osim homogenosti Kumičićevih djela, njihova posebnost leži u neobičnoj sintezi društvenoga i trivijalnoga romana. (Šicel, 2003: 63) Drugim riječima, prisutan je sukob stilova od sentimentalističkoga i romantičarskoga pa do realističkoga čime je Eugen Kumičić postao primjer pisca u čijem se opusu skupilo mnoštvo obilježja specifičnoga razvoja hrvatske književnosti osamdesetih godina. (Šicel, 2003: 112) No, bez obzira na povremena lutanja, neki Kumičićevi romani predstavljaju značajnu stepenicu u evoluciji hrvatskoga romana (Nemec, 1995: 196) čime je označio nezaobilaznu stranicu hrvatske književnosti. (Šicel, 1997: 94) Među tim romanima, osim *Gospođe Sabine* i *Otrovanih srca*, jesu *Pobijeljeni grobovi* (Nemec, 1995: 196) koji će biti analiziran u nastavku ovoga rada.

4. Analiza romana *Pobijeljeni grobovi*

Jedan od Kumičićevih romana s građom iz zagrebačkoga života jesu *Pobijeljeni grobovi* iz 1896. godine koji predstavlja neobičnu sintezu socijalnoga i trivijalnoga romana. (Nemec, 1995: 190) Naime, Eugen Kumičić među prvima je u hrvatskoj književnosti aktualne društvene probleme postavio kao središnju temu narativne fiksacije, stvorio idejno-estetske korelative društvenoga

romana poput opisa klasnih previranja, svakodnevice i portreta socijalnih tipova pri čemu se služio zapletima koji pripadaju obilježjima romana-feljtona. (Nemec, 1995: 190) Međutim, takva se sinteza razilazi s pojedinim Kumičićevim tezama u članku *O romanu* te se tako nalazi u sukobu između teorije i prakse. (Nemec, 1995: 190) Ono što je dovelo do toga da Kumičić ono što u teoriji odbacuje, u praksi prihvaća, jest nesporazum između njega i Zole. (Nemec, 1995: 191) Naime, Eugen Kumičić tvrdi da „temelj romana mora biti shvaćanje istine, poimanje realnosti jer ako pisac ne ima dara da vidi prirodu onakva kakva jest uistinu, bolje za nj da se mane ćorava posla zato što pisac mora imati nešto soli u glavi, vrlo zdrav naravni razum i posve zdrave oči.“ (Kumičić, 1976: 355) Drugim riječima, zalaže se za „pisanje romana koji prikazuje društveni život, sa psihološki ocrtanim karakterističnim likovima iz zbiljskoga života jer roman zasnovan na imaginaciji koji se bavi fantastičnim i omarnim, nema za njega osobite perspektive.“ (Nemec, 1995: 190) Unatoč tomu što je Kumičić smatrao da se bit naturalizma iscrpljuje u temi, zanemario je potpuno način njezine obrade koji je preuzeo upravo od pisaca imaginacije jer i sam izmišlja sitne zaplete. (Nemec, 1995: 191) To se najbolje uočava u njegovim romanima iz zagrebačkoga života u kojima je tema balzacovska jer obuhvaća socijalnu kritiku, opću hipokriziju te grad kao leglo poroka i laži, no sama obrada teme jest dumasovska. (Nemec, 1995: 191) Tako je „od Dumasa preuzeo osnovne sheme u stvaranju zapleta: raspored akantata, pripovjednu tehniku, sladunjave idealizacije, beskrajne intrige, neočekivane rasplete, različite stilske efekte.“ (Nemec, 1995: 185) Da bi ponajbolje prikazao temu, Eugen Kumičić svoje je likove stavio u osnovne tijekove društvenoga kretanja koji ih presudno određuju. (Nemec, 1995: 191) Riječ je o „pauperiziranoj aristokraciji, netom obogaćenom građanstvu željnoga vanjskoga svijeta i titula, mešetarima svih mogućih vrsta, svodnicima, ženidbenim varalicama, malograđankama željne sjaja i avantura te siromašnim studentima koji maštaju o velikim karijerama.“ (Nemec, 1995: 192) Njihove želje, nade, kompleksi i problemi određeni su novcem kao jedinim ključnim čimbenikom. (Nemec, 1995: 192) Osim u *Gospođi Sabini* i *Otrovanim srcima*, i u *Pobijeljenim grobovima* jest „svaka akcija, svaka fabularna napetost, svaki akter u romanu određen novcem i problemima vezanim uz novac kao što su dobra udaja, kupovina plemićkih titula, svodničke spletke, štedni ulozi i dugovi.“ (Nemec, 1995: 192) Drugim riječima, takav sadržaj romana ukazuje na etički stav koji glasi „tamo gdje je novac jedini cilj i ideal, tamo vladaju egoizam, prijetvornost, licemjerje i beskrupuloznost.“ (Nemec, 1995: 192) Sukladno tomu, takav roman ima političku i društveno-moralnu tendenciju. „Prva nam se čisto i bistro svud predstavlja, a pisac ne žali sam govoriti nadugo o tom kroz usta svojih junaka, druga gdjekad je u magli zavijena ili pod tankom koprenom ironije.“ (Barac, 1961: 276)

4.1. Viktor Prokan kao oličenje hipokrizije

Okosnicu romana *Pobijeljeni grobovi* Eugena Kumičića čini hipokrizija, pojam koji potječe od grčke riječi hypokrisis, a označava pretvaranje i licemjerje (Anić, Klaić, Domović, 2002: 555) što potvrđuje značenje samoga naslova koji ukazuje na povezanost sa sadržajem Novoga zavjeta, točnije, s Evanđeljem po Mateju u kojemu je napisano sljedeće:

²⁷*Ja o vama, pismoznanci i farizeji! Licemjери! Nalik ste na obijeljene grobove. Izvana izgledaju lijepi, a iznutra su puni mrtvačkih kostiju i svakojake nečistoće.* ²⁸*Tako i vi izvana ljudima izgledate pravedni, a iznutra ste puni licemjerja i bezakonja.* (Duda, Fućak, 1977: 55)

Da je Eugen Kumičić poznao sadržaj Evandjelja po Mateju potvrđuje sljedeći ulomak iz djela:

Ja ništa ne poštujem kao svetost obiteljsku. Gdje nema prave obitelji, sve propada. Rastrovana obitelj rađa sve opačine. Ne, vi nećete nikada znati, kakve opačine vladaju u mnogim obiteljima! Danas mnogi paze samo na izvanjski sjaj, na slatke riječi, na odlične kretnje. Oh, vjerujte mi, zlatno moje dijete, mnoge te gospodske obitelji, mnoge ugledne osobe, nisu neko kao pobijeljeni grobovi, koji se izvana vide lijepi, a unutra su puni mrtvačkih kostiju i svake nečistoće. Jest, tako se kaže u sv. evanđelju. (Kumičić, 1936: 101)

Ono što je osobito zanimljivo jest to da navedene riječi izgovara glavni lik Viktor Prokan, „saborski zastupnik i lažni oporbenjak“ (Novak, 2003: 241) koji je u ulozi negativca jer jedino teži egoističnom, neetičkom i asocijalnom ovladavanju društvenom sredinom u kojoj se kreće. (Šicel, 2005: 137) Drugim riječima, Eugen Kumičić je likom Viktora Prokana pokazao „novi moralni relativizam na djelu: ništa mu više nije sveto i za sve može naći opravdanje ako od toga ima osobne koristi.“ (Nemec, 1995: 193) Nekoliko je uzroka takvoga ponašanja Viktora Prokana koji će detaljnije biti analizirani u nastavku rada, a to su potreba za novcem, potreba za društvenim prestižom i titulom, taština i samodopadnost, slatkorječivost, tajne i laži te klevete i prijetvornosti.

4.2. Uzroci hipokrizije

4.2.1. Potreba za novcem

U romanima hrvatskoga realizma aktualna je tema prodor kapitalizma koji je unio brojne promjene u društvo 19. stoljeća. Osim što je prouzrokovao propadanje plemićkih obitelji i gubljenje aristokracije koja propada u dugovima, kapitalizam je, kao ekonomska doktrina, utjecao i na živote likove, odnosno na njihov socijalni, gospodarski i psihički razvoj. (Bjelajac, 2015: 136) Jedan od

takvih likova jest Viktor Prokan koji je među „prvim našim predstavnicima nove klase u razdoblju prvobitne akumulacije kapitala koja sa sobom nosi novi stil života, a kome su u osnovi egoizam i prizemno epikurejstvo.“ (Nemec, 1995: 193) Drugim riječima, Viktor „ne zna niti što je čuvstvo, niti što je poštenje, osuđen je na najogavnije požude, na čeznuće za blagom“ (Barac, 1961: 276) što najbolje potvrđuju njegovi načini stjecanja novca.

Viktor Prokan najčešće posuđuje novac od drugih likova kojima neprestano obećaje da će im vratiti novac čim bude mogao, odnosno kada ugovori novi posao koji će mu donijeti bogatstvo. No, Viktor taj posao nikada nije ugovorio, a oni su mu slijepo vjerovali. Tako istu priču govori Pelagiji, odgojiteljici njegovoga sina Vojslava:

PELAGIJA: *Ali, reci mi: ako bude malo sreće u onom tvojem najnovijem poslu, hoćeš li mi povratiti one moje dvadeset i tri hiljade?*

VIKTOR: *Pelagija, kako možeš sumnjati o tomu!? prevrne Viktor sjajne crne oči, pa joj poljubi ruku.* (Kumičić, 1936: 13)

Da mu Pelagija vjeruje, potvrđuju sljedeći ulomak u kojemu se obraća *vremešnom vlastelinu* (Kumičić, 1936: 27) Borivoju pl. Jaravanji:

Vi znate, da sam ja pred petnaest godina, kad mi je tetka namrla sav svoj imetak, posudila dvadeset i tri hiljade forinti gospodinu Viktoru Prokanu. Sve, sve, što mi je tetka namrla, sve sam mu posudila. On će mi domala povratiti do zadnjeg novčića. (Kumičić, 1936: 41)

Nadalje, Viktor o novom poslu govori i Medardu pl. Kropiću koji ga moli da mu vrati novac koji mu je posudio:

Svu sam ti svoju gotovinu posudio. Pomisli, koliko sam godina štedio, dok sam nabrao ono dvadeset hiljada forinti! Kako bi meni danas lijepo bilo, da su mi još u štedionici one hiljade, da ih nisam tebi posudio! Viktore, ja te ne molim, da mi povratiš sve najedanput...Pritisnuvši desnicom čelo, uzdahne dva puta, primakne se k Medardu, kao sova k maloj ptičici, pa počne veoma važno pripovijedati, kako je zasnovao prekrasan posao, dakako duga pripovijest, neće da to sve danas odmata, ali mu može povjeriti, ako bude samo nešto malo sreće, past će mu u džep najmanje osamdeset hiljada forinti. (Kumičić, 1936: 55-56)

Da Medardo pl. Kropić bezuvjetno vjeruje Viktoru, potvrđuje njegovo ponovno posuđivanje novca:

MEDARDO KROPIĆ: *Još imam nekoliko rasteretnica...*

VIKTOR: *Hvala ti, dragi brate. Da ti istinu kažem, pošto ti već dugujem lijepu svotu, ja ne bih niti htio štogod od tebe primiti, kad bi mi nužno bilo više od dvije hiljade.* (Kumičić, 1936: 58)

Nakon razgovora o rasteretnicama, Viktor smatra kako mu se napokon osmjehnula sreća:

Slutio sam ja, da će mi se sreća nasmiješiti. A je li mi se uistinu nasmiješila? Mislim, da jest. Jedno je stalno: od Kropića dobit ću one njegove rasteretnice. Već s time mogu plivati neko vrijeme. (Kumičić, 1936: 68)

Osim Pelagije i Medarda pl. Kropića, Viktoru je posudio novac i Bruno Kapurić, *bogati posjednik iz Podravine* (Kumičić, 1936: 40):

Dragi Viktoro, ti si mi toliko puta obećao, a vjeruj mi, rado sam ti posudio one četrdeset i dvije hiljade forinti. (Kumičić, 1936: 66)

Naposljetku, Viktoru je dobrovoljno posudio novac i Lazar pl. Žubek:

Žubek stane ga uvjeravati, da bi mu to bilo veoma ugodno; da je on po malo prištedio tri hiljade forinti, a tu je svoticu uložio u jednu zagrebačku štedionicu, pak će mu cijelu svotu drage volje posuditi; dat će mu odmah, sutradan, štedioničku knjižicu. Prokan sprvine ni čuti o tomu, ali je napokon pristao, dakako samo zato, da ga ne bih uvrijedio, kad bi odbio tu malu uslugu. (Kumičić, 1936: 83)

Osim posuđivanja novca i ugovaranja novoga posla, Viktor Prokan nastoji steći novac igrama na sreću:

Još ću čekati...tko bi znao...one moje srećke...do tri tjedna bit će vučenje, glavni zgoditak sto i pedeset hiljada! Krasna svotica! Netko će ju dobiti. Nitko ne bi mogao priseći, da taj netko ne bih mogao biti ja! (Kumičić, 1936: 6)

Osim posuđivanja novca, sklapanja novoga posla i igara na sreću, Viktor Prokan nastojao je steći novac sklapanjem braka između svoga sina Vojslava i Nevenke:

A bogata Nevenka? Oh, da je malo sreće, kakovu bih ja ulogu igrao u domovini! Moj bi ugled bio posve osiguran. Ako sam ja za nju prestar, nije moj Vojslav. (Kumičić, 1936: 68-69)

Nevenku, kći Silvestra pl. Klasovića i Agate pl. Klasović, pokušavaju zavesti gotovo svi muški likovi što nije iznenađujuće s obzirom na njezin izgled:

Nevenka, odjevena modrom haljinom s bijelim čipkama, bila je stasita, vitka u pasu, a vrat prekrasan, snježne puti, i sve s njim u najdražesnijem skladu, i njedra i ramena u bujnoj i zdravoj mladosti, i sve obavito plemenštinom i prosjevom djevičanstva. (Kumičić, 1936: 48)

Međutim, Nevenka ih sve odbija jer se u Vojslava zaljubila na prvi pogled:

Prvi put vidjela sam ga pred dva mjeseca u Zagrebu, u kazalištu. Onda ga ljubim, samo na njega mislim. Dok njega nisam vidjela, ja nisam znala, što je ljubav. Mislila sam, da je ljubav nešto slatko. Eulalija, vjeruj mi, ljubav ti je strahota, vjeruj mi, užasna bol. Ja sam mnogo puta usnula plačući, jer sam mislila, da se neću nikada sastati s Vojslavom. (Kumičić, 1936: 135)

Saznavši za njihovu obostranu ljubav, Viktor Prokan gotovo je zapovijedio svome sinu da prizna svoje osjećaje i Nevenki:

Prokan bio odveo svoga sina podalje od ostalih, te mu je hitro i tiho kazao: Vojslave, ako Nevenka pođe za večere na balkon, ili u vrt, ti ćeš za njom. Ona te ljubi, reci joj, da ju ljubiš. Govori s njom, što ljepše umiješ. Ti to moraš učiniti, moraš! Ako me ljubiš, ti ćeš to učiniti. Ja te zaklinjem! Ja ti to zapovijedam! (Kumičić, 1936: 155)

Međutim, zbog jedne tajne iz prošlosti, koja će biti prikazana u nastavku radu, nije došlo do sklapanja njihova braka.

4.2.2. Društveni prestiž i titula

Uz potrebu za novcem usko je povezana potreba za postizanjem društvenoga prestiža i određene titule, stoga se Viktor Prokan odazvao pozivu Medarda pl. Kropića u čijoj se kući okupljala uzvišena gospoda:

Koji hip zatim zakrene kočija u lijepu dolinicu, a Prokan klikne: Eno tajinstvene Lazine! Na zelenom brdašcu pred šumicom bijelila se kuća plemića Medarda Kropića. Netom su sa Lazine

ugledali onu kočiju, zagrmjeli su mužari pred kućom, zalepršali su bijeli rupci na prozorima.
(Kumičić, 1936: 26)

Ta je gospoda razgovarala o različitim temama, a ti su se razgovori najčešće odvijali u blagovaonici, pred kućom ili na kraju vrta. Tako se u blagovaonici vodio razgovor o sljedećim temama. Razgovor o dobroj hrani započeo je Lazar pl. Žubek:

Gospodo moja, prva je i najglavnija: dobar želudac! Dobra kuhinja znak je visoke civilizacije. Tko najbolje jede? Francuzi, gospodo moja. Molim, neka se zapamti, da je to kazao i sam Bismark!
(Kumičić, 1936: 35)

Dok Viktor Prokan s gospođom Eulalijom razgovara najviše o bečkim kazalištima (Kumičić, 1936: 35), njegov sin Vojslav i dr. Venkanić raspravljaju o književnosti (Kumičić, 1936: 36)

Razgovaralo se u blagovaonici i o političkoj situaciji, uključujući i bansku stolicu:

Pjesnikov je otac razlagao u kući „političku situaciju“ staromu Silvestru Klasoviću i njegovoj Agati. Sjedili su u blagovaonici, u najvećoj sobi u dvorcu. Prokan je vješto razlagao, malo po malo stao je govoriti o banskoj stolici. (Kumičić, 1936: 140)

Političku je situaciju u domovini živo tumačio Viktor Prokan dru. Galoševiću i pred kućom (Kumičić, 1936: 39) *dok je sa starim Kropićem raspravljao o važnim stvarima na kraju vrta.* (Kumičić, 1936: 43)

Specifičnost svih tih razgovora u kojima sudjeluje Viktor Prokan, pokušavajući na temelju njih steći bogatstvo i postići društveni prestiž, leži upravo u mjestima njihova odvijanja. Naime, Eugen Kumičić se u svojem članku *O romanu* pita sljedeće: *Čemu da se uvijek bavimo salonom?* (Kumičić, 1883, prema Frangeš, 1976: 358) čime je jasno ukazao da je dosta bavljenja građanskim salonom što je i opravdao u *Pobijeljenim grobovima*.

4.2.3. Taština i samodopadnost

Viktor Prokan jest vrlo tašt i najsamodopadniji lik kako u fizičkom, tako i u psihičkom smislu. Unatoč tomu što se gleda u zrcalo samo jedanput u djelu, to je dovoljno da se utvrdi stupanj njegove brige o vanjskom izgledu, njegove taštine i samodopadnosti:

Kad se svuče, počešlja crnu kosu, veoma gustu, i zadovoljno se ogleda. Brade nije imao. Bilo mu je oko pedeset godina. Motrio je sebe u zrcalo, rasklopiv sjajne oči, i čudio se je sebi, što ga mogu zaokupiti kadšto najluđe, najgroznije misli. On je umovao pred zrcalom: Ludo, uistinu ludo bi bilo! Zar se sreća ne nasmiješi iznenada? Jest, izgazit ću ja iz svih svojih neprilika! Moja željezna volja, moja čelična ustrajnost probit će klisure, koje je zavaljala sudbina na moj put. Ne, jedan Viktor Prokan ne smije nikada očajati, ne, nikada! Još nisam ostario, lijep sam i krasan, kosa mi je još crna, a tek sjaj mojih očiju! A moja topla riječ! Viktore, ne zdvajaj, ne zdvajaj! Tako je govorio sam sebi, osovivši se pred velikim ogledalom. (Kumičić, 1936: 4)

S druge strane, niz je situacija koje pokazuju Viktorovu samodopadnost u psihičkom smislu tako da *kad bi tko Prokanu polaskao, kad bi ga tko slavio kao diku svoga naroda, kao ženijalnog čovjeka, on je to obično vjerovao, jer je bio uvjeren, da je genij, da ga sve slavi. (Kumičić, 1936: 61) Često se osvrtao na javne prilike, na svoje sveze sa zastupnicima na raznim saborima, sa novinarima, sa mnogim ministrima, kao da su svi ti ljudi njegovi najbolji prijatelji, koji se u najvažnijim zgodama obraćaju k njemu za savjet, za potporu u svojoj politici. (Kumičić, 1936: 89) Osim političkih poslova i odnosa, nastojao je s najvećim zanosom i žarom vršiti svoj mučni apostolat u narodu, da se mnogi osvijeste, da se pridigne javni moral, da bude obiteljska svetost nada sve uzvišena. (Kumičić, 1936: 101-102) Također, znao je pripovijedati i razne zgode iz svoga života, spominjući umjetnike, umjetnice, neke glasovite pjevačice, te velikaše i ministre. (Kumičić, 1936: 155)*

Međutim, u jednom od svojih govora *Prokan stane razlagati, kako on prosuđuje ljude samo po plemenštini srca, po njihovim vrlinama te prezire sve tašte naslove, ali kada vidi čovjeka svijetla uma, smatra ga „presvijetlim“ i tako ga zove. (Kumičić, 1936: 118) Paradoks je očit: dok Viktor Prokan govori kako ne voli tašte osobe, on je taj koji je tašt i samodopadan te kojemu godi kada ga netko slavi. Drugim riječima, jedno govori, a drugo čini te tako prikriva svoje pravo lice i mišljenje.*

4.2.4. Slatkorječivost

Osim taštine i samodopadnosti, Viktora Prokana karakterizira slatkorječivost kojom obiluju njegovi pohvalni i politički govori. Dok „pohvalni govor pripada visokom stilu koji karakterizira etika kao argument i bogatstvo kitnjastih figura, u političkom je govoru argument društveni

probitak i pripada srednjem stilu.“ (Škarić, 2000: 13-14) Viktor takvim govorima nastoji ostvariti persuazivnu funkciju retorike, odnosno „funkciju pridobivanja jer je od nje do manipuliranja ljudima govorničkom vještinom samo jedan korak.“ (Škarić, 2000: 9) Da Viktor vrlo dobro poznaje područje retorike i da to znanje uspješno primjenjuje u odnosu s drugima, potvrđuje niz situacija. Tako se, najprije, umiljava i laska Medardu pl. Kropiću koji ga je ugostio na svoj imendan:

Znađem, da je samo jedan Kropić u čitavoj našoj domovini! Prijatelj kakav si ti, takvi se više ne rađaju! Tko te po meni ne pozna u domovini? Zar se ne ponosi svaki Hrvat, kad pomisli, da se je rodio s tobom u istoj zemlji? (Kumičić, 1936: 57-58)

Nije slučajno da laska i najbogatijem vlastelinu onoga kraja plemiću Silvestru Klasoviću:

U ozbiljnim dnevima, kad se nad našom bijednom i premlom domovinom nagomilavaju crni oblaci, ja sam, gospodo moja, vidio pred sobom muža, koji bi mogao, koji će dapače htjeti, da kaže svoju mudru i odlučnu riječ za spas domovine. On ima za to sve vrline, i željeznu volju, i, napokon, sva potrebna sredstva... (Kumičić, 1936: 50)

Također, umiljava se i liječniku Kamilu Galoševiću kojemu govori *s najvećom milotom, idući s njim ispod ruke, kao s najboljim prijateljem: Dragi doktore, dopustite mi, molim vas najuljudnije, da vam najiskrenije kažem, da vam otkrijem svoje srce, kako ja nikako ne mogu naći najtoplijih riječi, da vam iskažem, kako sam ne sretan nego upravo presretan, što me je danas zatekla neslućena čast, da vas lično upoznam. Vaše predično ime bilo mi je dobro poznato, i ja sam uvijek preduboko žalio, što vas je sudbina bila istrгла iz domovine. Otadžbenici vašega uma i vašega srca potrebni su našoj bijednoj otadžbini kao sunce ozeblomu.* (Kumičić, 1936: 32-33)

Osim umiljavanja muškim likovima zbog očigledne osobne koristi, Viktor se umiljava i ženskim likovima kada njegove govorničke vještine doživljavaju svojevrсни vrhunac. Tako je *na prisutni krasni spol izasuo sve šareno cvijeće svojega govorništva, i svakoj gospođi, svakoj gospodični znao je reći nešto različno, a sve tako milo, zvonko i zanosno, da je stara Agata Klasovička bila duboko ganuta. Kad je slavio nju i njezinu Nevenku, odronile su joj se suze niz lice. I on sam bio je ganut, slušajući svoj vlastiti glas, te su mu oči bile vlažne, sjajne. On je Nevenku uzveličavao najkrasnijim besjedama, ali sve u naduzvišenom slogu, i sretan je bio, kad je vidio, da joj je smutio dušu, kad je vidio, kako ona ne zna, kamo bi svrnula oči od djevojačkoga stida.* (Kumičić, 1936: 64)

No, svoju je slatkorječivost, kao i taštinu i samodopadnost, Viktor Prokan doveo u paradoksalnu situaciju rekavši kako *nikada nije znao laskati, a da je znao, ne bi ni htio jer prezire laskavce* (Kumičić, 1936: 124) čime je još jednom potvrdio svoje licemjerno ponašanje.

4.2.5. Tajne i laži

Jedan od Viktorovih načina stjecanja novca jest sklapanje braka između Vojslava i Nevenke što je i opisano u poglavlju o iskazanoj potrebi za novcem. Međutim, do sklapanja toga braka nikada nije došlo zbog tajne o Nevenkinom podrijetlu koja svojim roditeljima smatra Silvestra i Agatu

Klasović, no njezini pravi roditelji jesu Viktor Prokan i Eulalija Galošević, supruga dr. Kamila Galoševića. Budući da je Agata Eulalijina teta, često su se povjeravale jedna drugoj pa tako u jednom razgovoru, u kojemu se Agata prisjeća kako je pronašla Nevenku, Eulalija spoznaje da je Nevenka zapravo njezina kći:

Bilo je to koncem svibnja pred osamnaest godina, kad sam jednim ranim jutrom izašla u vrt. Ja u vrt, a cestom, ondje pred vrt, odjuri kočija. Čudim se tomu, pak začujem plač djeteta, i odmah opazim na prvoj klupi do vratiju vrta djetesce, čisto i lijepo zamotano. Uzeh djetesce i hitro ga odnesoh u svoju sobu. (Kumičić, 1936: 112)

Agata dodaje kako je odmah služavki ispričala da je našla dijete, a ona se zaklela da će šutjeti: *Moja je služavka vješto znala pripovijedati drugima, kako se je to iznenada dogodilo kod mene, ali da je ona to slutila, jer je njeno oko bolje nego kojegod primalje, a što se tiče nekih ženskih poslova u takvim prilikama, ona ih obavi, kao da je bila na ispitu u Zagrebu. Tako je ona pripovijedala, a ja mislim, da je svak vjerovao, da je Nevenka moje dijete. (Kumičić, 1936: 113)*

Ubrzo nakon njihova razgovora saznala je Eulalija da je Nevenka zaljubljena u Vojslava Prokana što ju je dodatno uznemirilo te je odlučila sve priznati Viktoru Prokanu. Tako pri jednom njihovom susretu Eulalija započinje razgovor sljedećom pričom:

U Zidanom Mostu sjedoh u vagon gdje se je odmah sa mnom upoznao neki gospodin, koji bijaše sa mnom nježan i pristojan; govorio mi o svojoj iskrenoj sućuti, i obećao mi, da će mi zastalno naći krasnu služnu u nekoj uglednoj obitelji. Po dogovoru s njim, kada stigosmo u Zagreb, odsjela sam u gostioni. Svaki dan je dolazio k meni, kasno uvečer, te me je uvjeravao, da se još nije povratila u Zagreb ona ugledna obitelj. Ja sam bila mlada, neiskusna, a on je znao slatko govoriti. Napokon me je omamio, ma da sam uvijek mislila na Galoševića, na oca moga sinčića. (Kumičić, 1936: 194)

Međutim, nastavlja Eulalija, *deset je dana tako prošlo, kad mi je onaj moj plemeniti pokrovitelj kazao, da će oputovati na dva dana iz Zagreba, da će doći ona ugledna obitelj, a on da će platiti sav trošak u gostioni. Ja sam čekala dva dana, pet dana, deset dana, ali uzalud. (Kumičić, 1936: 194-195)*

Budući da ju je samo iskoristio, Eulalija je, nakon što je platila račun u gostionici, preostalim novcem otišla do Graza, ali se brzo vratila u Zagreb jer, kako kaže, *nadala se da će naći svoga pokrovitelja i da će joj se smilovati, da će joj pomoći kada postane majka njegovog djeteta. (Kumičić, 1936: 195)* Međutim, uzalud je tražila *svoga plemenitoga prijatelja (Kumičić, 1936:*

195) i kod jedne je prijateljice rodila kći, dodajući da je to bilo *koncem svibnja pred osamnaest godina*. (Kumičić, 1936: 195)

Budući da brak između Vojslava i Nevenke nije moguć, tajna o njezinu podrijetlu prisilila je Eulaliju i Viktora da lažu svojoj djeci. Tako Eulalija govori Nevenki da *poznava pjesnika, koji je ogreznuo u sve opačine, koga preziru, svi njegovi znanci, jer uvijek podlo laže, kleveće, i kad nije pijan* (Kumičić, 1936: 137) dodajući da je *takva hulja i Prokanov sin, pokvaren, do mozga rastrovan, drzovit, bezobrazan*. (Kumičić, 1936: 137) Za razliku od Eulalije, Viktor nije rekao ništa loše o Nevenki nego je Vojslavu slagao kako su *njezini roditelji saznali da on ne živi sretno s njegovom milom majčicom, koja živi na Lazini* (Kumičić, 1936: 199) što je bilo dovoljno da Vojslavu *presječe srce*. (Kumičić, 1936: 199)

Osim laži potaknutih Nevenkinim podrijetlom, Viktor Prokan lagao je i u situacijama u kojima je najčešće govorio o svojem poslu i politici uopće. Tako je za vrijeme večere kod Medarda pl. Kropića govorio kako je *posjetnicu nekoga kneza iz Rusije našao kod jednoga fotografa u Opatiji s kojim je svaki dan najmanje pet sati razgovarao, čitava dva tjedna, te kako je pridobio kneza za svoje osnove, koji je najintimniji prijatelj ruskoga cara*. (Kumičić, 1936: 90-91) Da je riječ o laži, potvrđuje rečenica koja slijedi iza toga dijela: *Uistinu Prokan nije nikada ni vidio onoga kneza*. (Kumičić, 1936: 91)

Nadalje, kada je Agata rekla Viktoru da je rekao barunu Zdenku da će zauzeti bansku stolicu, Viktor joj sav začuđen odgovara:

Uistinu, čini mi se, ako se ne varam, dakako, moguće, ali ne znam zastalno, ipak dopuštam, da nije nemoguće, da nisam govorio s barunom o banskoj stolici. (Kumičić, 1936: 121)

Međutim, očigledno je da Viktor laže što potvrđuje dio iz djela u kojemu, dok putuje k Medardu pl. Kropiću, susreće baruna s kojim razgovara o banskoj stolici:

VIKTOR: *Gospodine barune, ja sam čuo, da ćete domalo sjesti vi na...*

BARUN ZDENKO: *Ja na bansku stolicu? gane se barun.*

VIKTOR: *Zar bi to bilo kakvo čudo? osovi se Prokan.*

BARUN ZDENKO: *Molim vas! slegne barun ramenima.*

VIKTOR: *Rekoh, da ne jamčim...Illustrissime, dobro bi bilo, da zaplivate što prije političkim morem*. (Kumičić, 1936: 24)

Također, Viktor je jednoga jutra, *kad je ustao, pošao u vrt, gdje su već bili svi drugi sa Silvestrom i Agatom, te im je kazao, da je već radio dva sata, da je napisao nekoliko važnih listova, te da nije htio probuditi svoje prijatelje, jer zna, da rado spavaju, a on da ne spava nikada više od pet sati, jer mu to ne dopuštaju njegove silne brige.* (Kumičić, 1936: 161-162) Da je riječ o još jednoj Viktorovoj laži, potvrđuje Žubekov začuđen pogled prema njemu, *jer je on, čim je ustao, zavirio u Prokanovu sobu, te vidio Prokana u postelji, u tvrdom snu.* (Kumičić, 1936: 162)

4.2.6. Klevete i prijetvornosti

Prijetvornost Viktora Prokana potvrđuje njegovo ponašanje kada bi primijetio da mu se netko ne divi pri čemu sečestosluzžio klevetama:

Prokan je na svoj način hvalio neke ugledne muševce; dokazivao je, da su oni njegovi najbolji prijatelji; da su veoma zaslužni, i dok je tako o njima govorio, znao je uplesti u pohvale najbezdušnije klevete. Razlažući najzvišeniji moral, divno je znao poprskati i čast gospođa i njihove djece, a govorio je kao da ih on samo brani od napadaja, od potvora, kojih nije bilo. (Kumičić, 1936: 147)

Jedna od situacija koja to potvrđuje jest kada Viktor govori Medardu pl. Kropiću da je Borivoj pl. Jaravanja pravi glupan, užasan klevetnik, najbestidniji lažac na čitavom svijetu; da svuda kleveće i Kropića, svuda i pred svakim. (Kumičić, 1936: 59) Međutim, odmah nato lijepo je Prokan razlagao, kako on poštuje svakoga čovjeka, dakle i Borivoja Jaravanju, jer je uvijek nastojao, da bude svakomu čovjeku prijatelj, a nitko ne može poreći, da nije prijateljstvo dar božji (Kumičić, 1936: 59), a jednom mu je čak Viktor stisnuo desnicu i šalio se kao s najboljim prijateljem. (Kumičić, 1936: 176)

Osim Borivoja pl. Jaravanje, prijetvornost Viktora potvrđuje i njegovo ponašanje prema liječniku Albanu Venkaniću. Dok govori kako ga neizmerno poštuje i da je tužan kada čuje *da živi lakoumno, da se čitave noći karta* (Kumičić, 1936: 148) u što on nikako ne vjeruje, dodaje, *međutim, da ne bih mogao priseći, da je on posve nekriv, jer znamo, što je mladost.* (Kumičić, 1936: 148) Čak ga je jednom prilikom pozvao da bude njegov gost u Zagrebu ističući ponovno vlastito iskustvo:

Vjerujte, duša bi me boljela, kad ne biste došli k meni. O, jedan dr. Venkanić da ne bude pod mojim krovom, kad je u Zagrebu! Dragi prijatelju, ja to nikako ne mogu dopustiti. Vi ste, dragi doktore, uman, ženijalan čovjek, da, ženijalan, a ja sam, što mi nije drago, stariji, stoga možda iskusniji, pak bih mogao vama, svojemu gostu, razjasniti štogod o situaciji u domovini. Vi, ja mislim, ne poznate neke ugledne ljude, a ja bih vam mogao... (Kumičić, 1936: 166)

Na to mu Venkanić pruži ruku i pristane nešto zbunjeno. (Kumičić, 1936: 167) Tako je Prokan mamio ljude pod svoj krov, da im razjasni svoje osnove: *da osumnjiči i okleveće neke uglednike, da nađe saveznika za svoje svrhe. On je pazio na svaki korak nekih svojih znanaca, jer se je bojao, da bi mogli od kogogod čuti istinu.* (Kumičić, 1936: 167) No, za razliku od Jaravanje, Albana Venkanića zanimala je svaka Prokanova riječ *jer ga je proučavao* (Kumičić, 1936: 156) nakon čega je zaključio *da bi se uvjerio u Zagrebu, da se razumni ljudi čuvaju Prokana, koji je na sve načine spletkario, samo da ne propadne u crnu bezdanicu, iskopanu svojom raskalašenosti.* (Kumičić, 1936: 157)

4.3. Posljedice hipokrizije

Svi opisani uzroci hipokrizije u prethodnom poglavlju doveli su do određenih posljedica u kojima se također očituje hipokrizija što se može povezati s rečenicom iz Evandjelja po Luki: *Čuvajte se farizejskog kvasca, to jest licemjerja!* (Duda, Fućak, 1977: 142) Naime, osim što je htio da njegov sin bude sretan s Nevenkom, Viktor Prokan gledao je i na osobnu korist, odnosno kako će sklapanjem njihovoga braka steći bogatstvo i zauzeti viši politički položaj pri čemu nije ni slutio da je Nevenka njegova kći. Nakon toga saznanja, kao da mu je Bog nagovijestio vječnu propast budući da si je Vojslav oduzeo život zbog nemoguće ljubavi s Nevenkom:

Cijelo je lice njegovu sinu bilo okrvavljeno, najviše okolo ustiju, pa prsa i ruke. Izmetnuo je revolver u usta. Krv je još tekla; otac ga je otirao rupcem, i zgrozio bi se svaki put, kad bi munja osvjetlila ona strašno izranjena usta. Vojslav nije mogao govoriti, nego je pogledao oca, protegnuo se nauznak, trgnuo se nekoliko puta, pa se prevalio na bok i ukočio se, mrtav. (Kumičić, 1936: 201)

Treći dan od toga čina održao se Vojslavov pogreb na kojemu je Viktor prvi puta pokazao očaj, tugu, bol i zabrinutost govoreći *drhtavim glasom, uzvinuvši suzne oči k nebu: Ah, mili moj Vojslave, ti jedini, da, ti jedini vidiš svu neizmjernu tugu, koja je zalila ogromnim morem čemera bijedno srce tvoga jadnoga i zauvijek rascviljenoga oca!* (Kumičić, 1936: 203)

Nakon pogreba *Prokan je razmišljao o svemu, što je doživio u sedam dana, naime otkad ga nije bilo u Zagrebu, i činilo mu se, da je propao u crnu bezdanicu. Već je bio uvjeren, da se je spasio, a kad tamo, sudbina je zagrmjela groznu riječ! Sve su mu se nade iznenada rasplinule, svi su mu se računi pomrsili. Tko bi bio pomislio, da će sve to doživjeti u malo dana? Što će sada u Zagrebu, gdje ga čekaju tolike brige? Da poludiš!* (Kumičić, 1936: 204)

Iako se činilo da će zbog Vojslavove smrti Viktor spoznati samoga sebe i nastojati se promijeniti, ipak nije uvidio ponor svoje hipokrizije i odbacio je sve mogućnosti svoga poboljšanja te tako ostao u grijehu što potvrđuje njegov život nakon dvije godine.

Naime, *stanovao je Viktor Prokan u jednoj od najljepših kuća na Zrinjvcu, na prekrasnom zagrebačkom šetalištu. U njegovu je stanu bilo šest gospodskih soba. Nekim bi znancima kazivao, kako on najvoli skromno živjeti, kako bi on bio posve zadovoljan i s jednom sobicom, ali mu to ne može biti poradi male Dorice i njezinih odgojiteljica, pa i poradi najboljih prijatelja.* (Kumičić, 1936: 204-205)

Dorica je bila *blijeda i tiha sedmogodišnja djevojčica, kći neke njegove daljnje rođakinje, a on ju je uzeo k sebi* (Kumičić, 1936: 205) i u njoj vidio, kao i u Vojslava, osobnu korist *pošto se je duboko uvjerio, da je neizmjereno ženijalna, pravo čudo od djeteta.* (Kumičić, 1936: 205)

Ostvarivši želju za bogatstvom, Viktor Prokan povukao se iz političkih poslova i predao ih svojim vjernim prijateljima što se saznaje iz njegova razgovora sa Žubekom:

VIKTOR: *Ja sam i danas opozicionalec, osmjehne se Prokan.*

ŽUBEK: *Vi ste i danas!?...prepane se Žubek.*

VIKTOR: *Jesam u duši, ali sam se maknuo s političkoga polja. Vi znate, da su me mnogi moji prijatelji proglasili političkim mrtvacem. Vrijeme je, da se napokon odmore i moje trudne kosti! izusti muklo Prokan, uzdahne i prevrne oči.*

ŽUBEK: *Vaši prijatelji nisu drugo nego, jest, oni su, eto, da, molim, ja ne bih znao reći, što su, ne, ne bih...smete se Žubek, zamisli se, pa naglo doda: Ali vi imate jošte dosta prijatelja!*

VIKTOR: *Imam. Ti će mi biti vjerni, kako su mi uvijek bili. Mnogo godina radili, kako sam ja htio.* (Kumičić, 1936: 214-215)

Vjernim prijateljima Viktor smatra one koje je mamio pod svoj krov kako bi postali njegovi saveznici među kojima je bio i liječnik Alban Venkanić unatoč tomu što je shvatio Viktorov cilj:

I on, dr. Venkanić, i on već nije mislio svojom glavom. U dvije godine otrovao mu je Prokan i um i srce. Opetovao bi tuđe riječi, a nije mislio, da istražuje čine. Takvih je ljudi mnogo na svijetu. Ponavljaju potvore i nezashuzene pohvale, svuda ih raznose, a neki napokon i sami u nje vjeruju. (Kumičić, 1936: 218)

Iako se navodno povukao iz političkih poslova, zadržao je svoju taštinu i samodopadnost:

Pošto se je opet prošetao sobom, otvorio je debelu svoju lisnicu, zagledao se u nju, a lice mu se raširilo od zadovoljstva. Opet se nasmiješio, pogladio nježno lisnicu, još jednom pogledao u nju, zatvorio ju u ormar, pak stupio pred zrcalo i zasukao brk, uzvinuvši glavu. (Kumičić, 1936: 206)

Također, kada je saznao da je Nevenka, koja se nakon Vojslavove smrti udala za baruna Zdenka, preminula zbog neizmjerne tuge za Vojslavom, *mučio se, da istisne jednu suzu; pomislio je i na smrt svoga sina, ali uzalud. Drago bi mu bilo, da može orositi oči suzama. Da, to bi ga veselilo, jer bi se time uvjerio, da mu je srce mekano i plemenito.* (Kumičić, 1936: 208) Razlog

nemogućnosti plakanja za Vojslavom i Nevenkom nastojao je opravdati mišlju *da ne plaću pravi junaci, ali zato duboko osjećaju*. (Kumičić, 1936: 208)

Sukladno tomu, govorio je da *nikada nije u čitavom svojem životu, posvećenom u svakom hipu miloj ali i bijednoj otadžbini, svojoj obitelji i svojim prijateljima, počinio ni najmanji čin, koji se ne bi upravo posve slagao s najčišćom časti, s ponosom i s dostojanstvom najpožrtvovnijega patriote, i, uopće, najplemenitijega čovjeka, koji je svakoga štovao i ljubio bez obzira na dobu, spol i vjeru*. (Kumičić, 1936: 223-224)

S takvim govorom ispunjenim samouvjerenošću *Viktor Prokan svima se nakloni s najslađim smiješkom, pa ode u svoju sobu, pognut i zamišljen*. (Kumičić, 1936: 224)

5. Zaključak

Unatoč tomu što su brojni kritičari poricali svaku njegovu umjetničku vrijednost zbog polemika oko uvođenja poetike naturalizma u hrvatsku književnost, Eugen Kumičić jedan je od najčitanijih hrvatskih romansijera 19. stoljeća. Budući da je bio sklon ugađanju publici, među prvima je pisao o aktualnim društvenim problemima što najbolje potvrđuju njegovi romani s građom iz zagrebačkoga života.

Jedan od tih romana u kojemu je nastojao kritizirati tadašnje zagrebačko društvo jesu *Pobijeljeni grobovi* iz 1896. godine koji predstavlja značajnu stepenicu u evoluciji hrvatskoga romana. Okosnicu toga romana čini hipokrizija, odnosno licemjerje glavnoga lika Viktora Prokana na što ukazuje i sam naslov djela čije se značenje najbolje opisuje u Evandjelju po Mateju. Naime, kako se grobovi pokrivaju i ukrašavaju raznolikim cvijećem da se sakrije njihov sadržaj pred ljudima, tako i licemjer prikriva svoje misli, strasti i grijeha, a pred drugima se pokazuje kao dobar i pošten. Najveći uzrok hipokrizije Viktora Prokana jest potreba za novcem koja je usko povezana s ostalim uzrocima. Osim različitih načina stjecanja novca, Viktor provodi vrijeme s uzvišenom gospodom i razgovara o različitim temama u blagovaonici, pred kućom ili na kraju vrta samo kako bi postigao društveni prestiž i titulu. Da je njegovo srce iskvareno, potvrđuje i njegova težnja za taštinom i samodopadnošću koja se očituje u gledanju u zrcalo, samouvjerenom pričanju o sebi i svojem životu te željom da mu se drugi dive i da ga slave. To pokazuje i slatkorječivost kojom obiluju njegovi pohvalni i politički govori koje često drži kod Medarda pl. Kropića. Budući da u svemu traži osobnu korist, izgovara određene laži, kleveće druge i ponaša se prijetvorno. Kako bi na neki način spoznao samoga sebe i poboljšao svoje ponašanje, Bog mu oduzima sina jedinca Vojslava koji se ubio zbog nemoguće ljubavi s Nevenkom. Iako je u početku bio tužan, jadan, očajan i u boli, ostao je u svojem grijehu i živio je čak boljim životom od onoga prije smrti njegovoga sina. Postigao je bogatstvo te zadržao svoju taštinu i samodopadnost, a je li u dubini duše osjećao veliku prazninu nikad nećemo saznati jer to nikome nije priznao, čak ni samom sebi. Takvim je Viktorovim završetkom Eugen Kumičić pokazao da licemjer ostaje uvijek licemjer i da za njega nije moguća promjena, ukoliko ne postoji istinsko pokajanje, pokornost i poniznost.

Ovim je romanom Eugen Kumičić ukazao na prodor kapitalizma i na promjene koje je donio u društvenoj i nagonskoj strukturi što je utjelovio lik Viktora Prokana. Međutim, unatoč tomu što je pokušao uvesti poetiku naturalizma u hrvatsku književnost na temelju dobrog poznavanja Zolina manifesta, Eugen Kumičić više je romantičar nego naturalist. Jedan od Kumičićevih likova koji to dokazuje jest upravo Viktor Prokan što je najbolje objasnio Antun Barac u svojoj knjizi *Hrvatska*

književna kritika iz 1961. godine: „Dokazano je da su sve primitivne književnosti smatrale dostojnim pažnje anormalne ljude, ili velike junake ili velike zlikovce. Uzveličavajući toga velikoga junaka, ili šibajući kandžijom toga velikoga zlikovca, pisac nam hoće dati primjer onoga što bi moralo biti ili što ne bi moralo biti, radije nego primjer onoga što u realnosti opstoji.“ (Barac, 1961: 281) Sukladno tomu, čitatelj viđa takve likove znajući kakvi su, međutim, enigmatični su budući da nije poznat razlog takva njihova djelovanja. Na temelju navedenoga može se zaključiti kako Eugen Kumičić načela, koja je naveo u kritičkom tekstu *O romanu* iz 1883. godine kojim je nastojao opravdati svoju namjeru, nije posve primijenio u praksi čime je potvrdio zastupljenost romantičarskih elemenata u svojem književnom opusu.

6. Popis literature i izvora

- Anić, Šime; Klaić, Nikola; Domović, Želimir. 2002. *Rječnik stranih riječi: tuđice, posuđenice, izrazi, kratice i fraze*. Zagreb: Sani-plus.
- Barac, Antun. 1961. *Hrvatska književna kritika II: razdoblje realizma*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Bjelajac, Petra. 2015. Prodor kapitalizma u romanima hrvatskog realizma, *Jat: časopis studenata kroatistike*, 1 (2), str. 134-153.
- Brešić, Vinko. 2015. *Hrvatska književnost 19. stoljeća*. Zagreb: Alfa.
- Duda, Bonaventura; Fućak, Jerko. 1977. *Novi zavjet*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Flaker, Aleksandar. 1976. *Stilske formacije*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Frangeš, Ivo. 1987. *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb/Ljubljana: Nakladni zavod MH/Cankarjeva založba.
- Jelčić, Dubravko. 2004. *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: Naklada P.I.P. Pavičić.
- Kumičić, Eugen. 1936. *Otrovana srca. Pobjeljeni grobovi*. Zagreb: Naklada knjižare St. Kugli.
- Kumičić, Eugen. 1976. *O romanu*, U: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 62. Zagreb: Zora, str. 355-365.
- Milanja, Cvjetko. 2011a. *Naturalizam*, U: *Hrvatska književna enciklopedija*, sv. 3. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, str. 182-183.
- Nemec, Krešimir. 1995. *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*. Zagreb: Znanje.
- Novak, Slobodan Prosperov. 2003. *Povijest hrvatske književnosti. Od Bašćanske ploče do danas*. Zagreb: Golden marketing.
- Pavlović, Cvijeta. 2010. *Modernizam – naturalizam ili impresionizam: Zola i Kumičić*, U: *Istodobnost raznodobnog: tekst i povijesni ritmovi*, Uredile: Cvijeta Pavlović, Vinka Glunčić-Bužančić i Andrea Meyer-Fraatz. Split, Zagreb: Književni krug; Odsjek za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, str. 141-156.
- Šicel, Miroslav. 1971. *Pregled novije hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.

- Šicel, Miroslav. 1997. *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*. Zagreb: Školska knjiga.
- Šicel, Miroslav. 2000. Polemike o realizmu i naturalizmu u hrvatskoj književnosti, *Dani hvarskog kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 26 (1), str. 5-17.
- Šicel, Miroslav. 2003. *Pisci i kritičari: studije i eseji iz hrvatske književnosti*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Šicel, Miroslav. 2005. *Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Škarić, Ivo. 2000. *Temeljci suvremenog govorništva*. Zagreb: Školska knjiga.
- Vaupotić, Miroslav. 1974. *Gospođa Sabina/Eugen Kumičić*. Zagreb: Školska knjiga.